

Andrzej Suski

W kwestii integralności opisu zwiastowania (Łk 1, 26-38)

Collectanea Theologica 48/3, 31-42

1978

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. ANDRZEJ SUSKI, WARSZAWA—PŁOCK

W KWESTII INTEGRALNOŚCI OPISU ZWIASTOWANIA (Łk 1, 26—38)

Problem integralności opisu zwiastowania narodzin Jezusa (Łk 1, 26—38) powstał w środowisku protestanckim pod koniec ubiegłego stulecia, nie tracąc na aktualności w następnych dziesiętkach lat. Został on również podjęty w publikacjach egzegetów katolickich, aczkolwiek w mniej radykalny sposób. U podstaw zakwestionowania przynależności niektórych sformułowań perykopy do pierwotnej wersji opisu zwiastowania leżały przede wszystkim przesłanki natury teologicznej. Wiadomo, że tekst Łk 1, 26—38 zawiera sformułowania świadczące o dziewiczym poczęciu i narodzinach Jezusa. Przeciwnicy historyczności tego wydarzenia sądzą, że sama idea została zapożyczona z kręgu pogańskiego. Z drugiej zaś strony na ogół zgodnie przyjmują semicko-palestyński charakter ewangelii dzieciństwa (Łk 1, 5—2, 52) zarówno w odniesieniu do formy, jak i treści. W związku z tym należało wyjaśnić, w jaki sposób idea pogańska znalazła się w kontekście opowiadania o cechach semicko-palestyńskich.

I. Hipoteza interpolacji

Część egzegetów o nastawieniu racjonalistycznym wysunęła hipotezę interpolacji. Z czasem poprzestano na mniej radykalnych przypuszczeniach w zakresie historii religii domniemanej interpolacji (Łk 1, 34 nn.) poszukując genezy zawartych w niej idei w środowisku judeohellenistycznym. Racje teologiczne zaważyły także na poglądach tych autorów, którzy uznali Łk 1, 35b za późniejszy dodatek ewangelisty do wykorzystanego źródła z uwagi na rozwiniętą chrystologię o synostwie Bożym Jezusa.

Na poparcie hipotezy interpolacji przytaczano również argumenty natury literackiej. Słownictwo, konstrukcje gramatyczne, następstwo idei, związki z kontekstem miałyby przemawiać za wtórnym charakterem dyskutowanych ww. 34 nn.

Zwolennicy hipotezy interpolacji różnią się jednak w poglądach na osobę interpolatora. Zdaniem niektórych miał nim być redaktor późniejszy niż Łukasz.¹ W takim przypadku chodziłoby o interpo-

¹ Zwolennikami tej opinii byli m. in.: Usener, Holtzmann, Hillmann, Pfleiderer, Koehler, Grill, Schmiedel, Bousset. Cytują za: G. Grayston, *Virgin of all Virgins*, Rome 1968, 98 przyp. 12.

lację w sensie ścisłym. Inni natomiast opowiadają się za Łukaszem, lecz i tym razem opinie ich są podzielone. Część przypuszcza, że ewangelista wprowadził uzupełnienie do dostępnych mu źródeł judeochrześcijańskich,² część zaś uważa, że uczynił to już po ukończeniu całej ewangelii.³ Padały także głosy wskazujące na redaktora późniejszego niż autor źródeł i wcześniejszego niż Łukasz (prawdopodobnie tłumacz źródeł na język grecki) jako ewentualnego interpolatora.⁴

Rozbieżność opinii zarysowała się wreszcie w poglądach na zakres interpolacji. Rozpiętość owa jest znaczna: od kilku słów (w. 34) do kilku wierszy perykopy (ww. 34—38). W związku z tym warto wymienić kilka nazwisk bardziej znanych egzegetów, którzy zgadzają się co do samego faktu interpolacji, lecz różnią się przy określeniu zakresu przypuszczalnego dodatku, oraz przypomnieć ich główne argumenty na rzecz proponowanej hipotezy.

C. Clemen określił ww. 34—38 jako uzupełnienie ewangelisty, wprowadzone do wcześniejszego źródła, ponieważ fragment ten wyraża myśl o dziewiczych narodzinach Jezusa, co z kolei przeczy sytuacji Maryi. Zdaniem Clemen a pytanie zawarte w w. 34 jest całkiem niezrozumiałe w przypadku zaręczony niewiasty, która mogła pojąć słowa „poczniesz i porodysz syna” (w. 31) wyłącznie w odniesieniu do dziecka zrodzonego z małżeństwa z Józefem.⁵

F. Spitta ograniczył zakres interpolacji do ww. 34—37. Według niego redaktor ewangelii dzieciństwa zamierzał wprowadzić kontrast między postawą sceptycznego Zachariasza i pełnej wiary Maryi. Kontrast ten jednak uwidacznia się dopiero po wyłączeniu z perykopy pytania Maryi i odpowiedzi anioła.⁶ Podobny zakres interpolacji przyjął R. Bultmann; ww. 34—37 stanowiłyby element pochodzący z kręgu hellenistycznego — analogicznie do Mt 1, 18—25. Dodatek ten zawdzięczamy Łukaszowi.⁷ Stosunkowo niedawno do hipotezy interpolacji Łukaszowej w ww. 34—37 wrócił G. Schneider, upatrując początków tego fragmentu w krę-

² Pogląd ten wyrazili m. in. Wernle, Spitta, J. Weiss, B. Weiss, Loisy, Clemen, Klostermann, Nicolardot, Bultmann — zob. G. Grayston, *dz. cyt.*, 98 przyp. 13. Por. G. Schneider, *Lk 1, 34. 35 als redaktionelle Einheit*, BZ 15(1971) 255—259.

³ Np. V. Taylor, *The Historical Evidence for the Virgin Birth*, Oxford 1920, 34—38. Zdaniem tego autora Łukasz zapoznał się z tradycją o dziewiczych narodzinach Jezusa po ukończeniu ewangelii i dlatego w tym stadium redakcji wprowadził fragmenty 1, 34—35 i 3, 23.

⁴ Np. P. Gaechter, *Der Verkündigungsbericht Lk 1, 26—38*, ZKT 91 (1969) 329 nn.

⁵ C. Clemen, *Religionsgeschichtliche Erklärung des Neuen Testaments*, Giessen² 1924, 116.

⁶ F. Spitta, *Die chronologischen Notizen und die Hymnen in Lc 1 und 2*, ZNW 7(1906) 287.

⁷ R. Bultmann, *Die Geschichte der synoptischen Tradition*, Göttingen⁵ 1961, 321 n.

gach hellenistycznego judeochrześcijaństwa. Z jednej strony Schneider usiłował wykazać typowe dla Łukasza słownictwo, styl i teologię w. 35, z drugiej zaś opowiedział się za ścisłym związkiem redakcyjnym tego wiersza z w. 34, który uznał za element wprowadzony przez ewangelistę.⁸

Zwolennikami hipotezy interpolacji ww. 34—35 byli m. in. J. Hillmann i A. Harnack.⁹ Ten ostatni wysunął na jej potwierdzenie argumenty natury literackiej, które bez większych zmian powtarzali inni zwolennicy interpolacji. Harnack powołał się m. in. na *hapax legomenon* słowa *epei*, naruszenie następstwa treściowego między w. 31 i w. 36 oraz brak logiki w pytaniu Maryi: jej zdziwienie, jako reakcja na zapowiedź poczęcia i wydania na świat syna, było całkowicie nieuzasadnione i niezrozumiałe, a jej brak ufności, wyrażony w pytaniu, przeczy kontekstowi (1, 38. 45).

Pewne wątpliwości do co autentyczności pytania Maryi *pos estai touto* (w. 34) wyraził już F. Kattenbusch.¹⁰ Z nowszych autorów, którzy usiłowali wykazać, że w. 34 stanowi dodatek ewangelisty do pierwotnego źródła, należy wymienić J. Gewiessa. Według niego Łukasz miał wprowadzić pytanie Maryi do pierwotnej narracji w celu podkreślenia myśli zawartej w w. 35.¹¹

Niektórzy egzegeci, wśród nich także katolicy, wyrazili podobne wątpliwości względem w. 35b: *dio kai gennomenon hagion klethesetai hyios theou*. Skomplikowana konstrukcja gramatyczna tego wyrażenia oraz jego teologia skłoniły P. Gaechtera do wniosku, że stanowi on dodatek redaktora przedlukaszowego.¹² Łukaszowi natomiast przypisał go H. Räisänen, powołując się na charakterystyczne dla ewangelisty słownictwo i konstrukcje gramatyczne. Nadto Räisänen podkreślił prozatorski charakter sformułowania, które zakłóca paralelizm i metrum tekstu.¹³ Inni próbowali rozwiązać powyższe trudności na drodze przestawienia lub eliminacji niektórych tylko słów w. 35. Według H. Sahlina wyrażenie *hyios theou* stanowi głosę marginalną pochodzenia przedłu-

⁸ G. Schneider, *art. cyt.*, 255—259.

⁹ J. Hillmann, *Die Kindheitsgeschichte Jesu nach Lukas kritisch untersucht*, Jahrbücher für protestantische Theologie 17(1891) 224; A. Harnack, *Zu Lc 1, 34. 35*, ZNW 2(1901) 53—57; por. H. Usener, *Geburt und Kindheit Christi*, ZNW 4(1903) 16; H. J. Holtzmann, *Hand-Commentar zum Neuen Testament*, t. 1, Tübingen³ 1901, 308; B. Weiss, *Das Leben Jesu*, Stuttgart⁴ 1902, 206.

¹⁰ F. Kattenbusch, *Das Apostolische Symbol*, t. 1, Leipzig 1900, 621.

¹¹ J. Gewiess, *Die Marienfrage*, Lc 1, 34, BZ 5 (1961) 253.

¹² P. Gaechter, *art. cyt.*, 330 n. Nadto autor opowiedział się za wtórnym charakterem wyrażenia *eis tous aionas* (w. 33) i w. 37.

¹³ H. Räisänen, *Die Mutter Jesu im Neuen Testament*, Helsinki 1969 100 nn.

kaszowego do słowa *hagion*.¹⁴ L. Legrand przypisał ją samemu ewangelista, który w tym względzie miał się wzorować na wczesnochrześcijańskim wyznaniu wiary Rz 1, 4.¹⁵

Hipoteza interpolacji, w różnych jej wariantach, spotkała się z krytyką wielu egzegetów strony protestanckiej i katolickiej, którzy zdecydowanie opowiedzieli się za integralnością opisu zwiastowania. Wysunęli oni szereg argumentów literacko-teologicznych na potwierdzenie zwartości formalno-treściowej perykopy. Dokładniejsze ich omówienie przerasta ramy artykułu. Wystarczy więc przypomnieć prace takich autorów, jak O. Brandenhever, J. G. Machen, M. Dibelius, G. Erdmann, S. Muñoz Iglesias, G. Grayston, H. Schürmann.¹⁶

Celem niniejszego artykułu jest ponowne spojrzenie na problem integralności Łk 1, 26—38 w świetle struktury literackiej tekstu. O ile wiadomo, w dotychczasowych publikacjach na temat opisu zwiastowania nie zwracano uwagi na jego budowę koncentryczną. W tym zakresie więc artykuł wnosi pewne *novum*, które ma znaczenie dla dyskutowanej wciąż kwestii integralności Łk 1, 26—38.

II. Struktura literacka opisu zwiastowania

Współczesna egzegeza liczy się z faktem, że autorzy biblijni stosowali inne niż obecnie środki ekspresji literackiej. A. Vanhoye w monografii poświęconej strukturze literackiej listu do Hebrajczyków pisze: „Nikt się temu nie dziwi, że jakiś mówca lub pisarz umieszcza w centrum swej wypowiedzi część, którą chce szczególnie podkreślić. Lecz myśl o tym, że starożytny pisarz mógłby skomponować całość swej wypowiedzi na sposób ściśle symetryczny, nie całkiem trafia do przekonania współczesnego czytelnika. Tymczasem to właśnie sprawdza się w większości przypadków. Badanie symetrii, która odgrywa tak wielką rolę w poezji hebrajskiej, zostało rozszerzone na inne gałęzie działalności literackiej: opowiada-

¹⁴ H. Sahlin, *Der Messias und das Gottesvolk. Studien zur Protokanische Theologie*, Uppsala 1945, 129—136.

¹⁵ L. Legrand, *L'arrière-plan neo-testamentaire de Luc 1, 35*, RB 70 (1963) 161—192; tenże, *Fécondité virginal selon l'Esprit dans le N. T.*, NRT 84(1962) 785—805. W pierwszym z cytowanych artykułów Legrand nie zawsze jest konsekwentny w poglądach, ponieważ raz utrzymuje, że w. 35 stanowi zwartą całość z w. 32 pochodzenia Łukasowego (s. 188), następnie zaś wyjaśnia wyrażenie *hyios theou* (w. 35) jako dodatek Łukasza do pierwotnego źródła pod wpływem Rz 1, 4 (s. 190).

¹⁶ O. Brandenhever, *Mariä Verkündigung*, BS 10(1905) 9—13; J.G. Machen, *The Integrity of the Lucan Narrative of the Annunciation*, PTR 27(1927) 529—586; M. Dibelius, *Die Formgeschichte des Evangeliums*, Tübingen² 1933, 121; G. Erdmann, *Die Vorgeschichten des Lukas- und Matthäusevangeliums und Vergils vierte Ekloge*, Göttingen 1932, 27 nn.; S. Muñoz Iglesias, *Lucas 1, 35 b*, EstB 26(1968) 275—299; G. Grayston, dz. cyt., 98—105; H. Schürmann, *Des Lukasevangelium*, t. 1, Freiburg 1969, 56.

nia, prawodawstwo, parenezę. Zaznacza się ona nie tylko w częściach zdania, ale również przejawia się we wszystkich szczeblach kompozycji literackiej, od najmniejszych jednostek aż do całości księgi¹⁷. Przedstawiony przez Vanhoye wykaz bibliografii na temat struktur symetrycznych w Starym i Nowym Testamencie można uzupełnić nowymi pozycjami, które potwierdzają słuszność cytowanego stwierdzenia.¹⁸

Tenże autor zwrócił uwagę na koncentryczną strukturę hymnicznego fragmentu Łukaszowej ewangelii dzieciństwa, tzw. kantyku *Benedictus* (Łk 1, 68—79).¹⁹ Podobny układ elementów strukturalnych cechuje także prozatorskie części tejże ewangelii, mianowicie opisy zwiastowań narodzin Jana Chrzciciela i Jezusa. Semicki koloryt obydwu perykop upodabnia je pod tym względem do hymnu Zachariasza i wyjaśnia zastosowanie techniki symetrii koncentrycznej, tak charakterystycznej dla wielu tekstów Starego Testamentu.²⁰

Układ symetrii koncentrycznej różni się tym od chiazmu, że zawiera element centralny, tzw. oś symetrii, wokół której rozmieszczone zostały symetrycznie inne elementy strukturalne. Chiazm z kolei, w najmniejszej całości literackiej, jest „odmianą paralelizmu składniowego, polegającą na odwróconej symetrii dwóch całości składniowych, z których druga powtarza w odwrotnej kolejności porządek syntaktycznych składników pierwszej, zwłaszcza według schematu: podmiot-orzeczenie, orzeczenie-podmiot”.²¹ Układ chiastyczny może cechować także większe całości literackie. Naj-

¹⁷ A. Vanhoye, *La structure littéraire de l'épître aux Hébreux*, Paris—Bruges 1963, 60 (przekład własny — A. S.).

¹⁸ Zob. A. Vanhoye, dz. cyt., 60 n.; por. L. Alonso Schökel, *Estudios de poética hebrea*, Barcelona 1963, 309—335; N. C. Ridderbos, *The Psalms: Styl—Figures and Structure*, OTS 13 (1963) 43—76; N. Lohfink, *Das Hauptgebot. Eine Untersuchung literarischer Einleitungsfragen zu Dtr 5—11*, Romae 1963, 181—183; R. Pesch, *Zur konzentrischen Struktur von Jona 1*, Bb 47 (1966) 577—581; A. Lenglet, *La structure littéraire de Daniel 2—7*, Bb 53 (1972) 169—190; G. Giavini, *La struttura letteraria dell'inno cristologico di Col. 1*, RiBl 15 (1967) 317—320; tenże, *La structure littéraire d'Eph 2, 11—22*, NTS 16 (1969—70) 209—211; C. H. Talbert, *Artistry and Theology: An Analysis of the Architecture of Jn 1, 19—5, 47*, CBQ 32 (1970) 341—366; E. Malatesta, *The Literary Structure of John 17*, Bb 52 (1971) 190—214; U. Vanni, *La struttura letteraria dell'Apocalisse* Roma 1971; A. Suski, *Struktura literacka perykopy o Dobrym Pasterzu (J 10, 1—18)* RBL 29 (1976) 271—279.

¹⁹ A. Vanhoye, *Structure du „Benedictus”*, NTS 12 (1965—66) 382—389.

²⁰ Na semityzmy w obydwu opisach zwiastowań zwrócił uwagę już A. Resch, *Das Kindheitsevangelium nach Lukas und Matthaeus*, Leipzig 1897, 30—36.

²¹ Zob. *Słownik terminów literackich*, red. J. Sławińskiego, Wrocław 1976, 58 n. Przykłady chiazmu w tekstach biblijnych podają: L. Alonso *La poésie hébraïque*, DBS t. 8 kol. 86; W. Bühlmann — K. Scherer, *Stilfiguren der Bibel*, Freiburg 1973, 41.

prościej da się go zapisać następująco: B—A—A¹—B¹; natomiast w zapisie struktury koncentrycznej należy uwzględnić element centralny: B—A—X—A¹—B¹.

W perykopie o zwiastowaniu narodzin Jezusa występuje ten drugi wariant wyżej wzmiankowanych struktur. Budowa koncentryczna uwidacznia się tu w centralnej części opowiadania (ww. 28—38), którą poprzedza krótkie wprowadzenie informujące czytelnika o czasie, miejscu i osobach biorących udział w przedstawionym wydarzeniu (ww. 26—27). Część centralna w zasadzie relacjonuje dialog między nimi, tzn. aniołem Gabrielem i Maryją. Czytając uważnie tekst grecki, można dostrzec w ww. 28—38 znaczną ilość odpowiedników słownych, które występują w pozycji symetrycznej względem siebie:

(w. 28) <i>eiselthon pros auten</i>	(w. 38) <i>apelthen ap'outes</i>
(w. 28) <i>kyrios</i>	(w. 38) <i>kyriou</i>
(w. 29) <i>para to theo</i>	(w. 37) <i>para tou theou</i>
(w. 31) <i>kai idou</i>	(w. 36) <i>kai idou</i>
(w. 31) <i>sylempse</i>	(w. 36) <i>syneilephen</i>
(w. 31) <i>hyion</i>	(w. 36) <i>hyion</i>
(w. 32) <i>megas</i>	(w. 35) <i>hagion</i>
(w. 32) <i>kai hyion hypsistou klethesetai</i>	(w. 35) <i>hypsistou... klethesetai hyios theou</i>

Ww. 32b—33 stanowią element centralny, czyli oś symetrii, w której łatwo zauważyć zachodzące paralelizmy:

a „Pan Bóg da Mu tron Jego ojca, Dawida.

a¹ Będzie panował (*basileusei*) nad domem Jakuba na wieki, a Jego panowaniu (*tes basileias*) nie będzie końca”.

Wypowiedzi oznaczone literami a—a¹ cechują następujące korelacje treściowe: „tron” — „będzie panował”; „Jego ojca Dawida” — „domem Jakuba”. Z kolei w dwustychowym elemencie a¹ dość wyraźnie rysuje się paralelizm synonimiczny między: „będzie panował” — „panowaniu”; „na wieki” — „nie będzie końca”. Warto przy okazji dodać, że ww. 32—33 są midraszem do prorocstwa Natana (2 Sam 7, 12—16). Świadczą o tym następujące związki słowne:²²

2 Sam 7, 12—16

Łk 1, 32—33

w. 12 wywyżsę po tobie potomka twego, który wyjdzie z wnętrzości twoich i wzmocni jego królestwo

w. 32 Będzie On wielki.

²² Zob. R. Laurentin, *Structure et théologie de Luc I—II*, Paris 1964, 71 nn. Por. P. Gaechter, art. cyt., 360; J. Łach *Jezus syn Dawida*, Warszawa 1973, 98—103.

w. 14	Ja będę mu za ojca, a on mi będzie za syna		i będzie nazwany Synem Najwyższego.
w. 16b	na wieki twój tron trwał będzie		Pan Bóg da Mu tron ojca Jego, Dawida.
w. 16a	przed moim obliczem dom twój i twoje królestwo będzie trwać na wieki	w. 33	Będzie panował nad domem Jakuba na wieki, a Jego panowaniu nie będzie końca.
w. 13	Ja zaś utrwaleń tron jego królestwa na wieki		

Wokół elementu centralnego opisu (ww. 32—33) układają się symetrycznie wyżej przytoczone słowa i wyrażenia. Nie wydaje się to przypadkowe, gdyż słownictwo pełniące funkcję strukturalną w perykopie zasadniczo nie powtarza się więcej. Wyjątkowo rzeczownik *theos* występuje we wprowadzeniu (w. 26 — *apo tou theou*) i elemencie centralnym (w. 32 — *kyrios ho theos*), ale nigdy w połączeniu z przyimkiem *para*. Jego obecność zresztą w tych przypadkach nie zakłóca układu symetrycznego, który cechuje zasadniczą część opowiadania (ww. 28—38), a dokładniej mówiąc elementy rozmieszczone wokół osi symetrii. To samo można powiedzieć o zastosowaniu tytułu *kyrios*. W całej perykopie występuje on tylko trzy razy: dwa w pozycji symetrycznej (ww. 28. 38) i raz w elemencie centralnym w połączeniu z *theos* (w. 32). Tytuł *hypsistos* pojawia się wyłącznie w pozycji symetrycznej (ww. 32. 35).

Biorąc pod uwagę symetryczny układ słownictwa, proponujemy następującą strukturę literacką tekstu:

Wprowadzenie (ww. 26—27)

(26) W szóstym miesiącu posłał Bóg anioła Gabriela do miasta w Galilei, zwanego Nazaret, (27) do Dziewicy poślubionej mężowi, imieniem Józef, z rodu Dawida; a Dziewicy było na imię Maryja.

Część centralna (ww. 28—38)

D (28) Anioł wszedł do Niej (*eiselthon pros autas*) i rzekł:

C „Bądź pozdrowiona, pełna łaski, Pan (*kyrios*) z Tobą”. (29) Ona zmieszała się na te słowa i rozważała, co miałyby znaczyć to pozdrowienie. (30) Lecz anioł rzekł do Niej: „Nie bój się, Maryjo, znalazłaś bowiem łaskę u Boga (*para to theo*).

B (31) Oto (*kai idou*) poczniesz i porodzisz syna (*sylempse en gastri kai texe hyion*), któremu nadasz imię Jezus.

A (32) Będzie On wielki (*megas*) i będzie nazwany Synem Najwyższego (*kai hyion hypsistou klethesetai*).

X a Pan Bóg da Mu tron ojca Jego, Dawida.

- a¹ (33) Będzie panował nad domem Jakuba na wieki, a Jego panowaniu nie będzie końca.
- A¹ (34) Na to Maryja rzekła do anioła: „Jakże się to stanie, skoro nie znam pożycia z mężem?” (35) Anioł jej odpowiedział: „Duch Święty zstąpi na Ciebie i moc Najwyższego (*hypsistou*) osłoni Cię. Dlatego też Święte (*hagion*), które się narodzi, będzie nazwane Synem Bożym (*klethesetai hyios theou*).
- B¹ (36) A oto (*kai idou*) również krewna Twoja, Elżbieta, poczęła w swej starości syna (*syneilephen hyion*) i jest już w szóstym miesiącu ta, która uchodziła za nieplodną.
- C¹ (37) Dla Boga (*para theo*) bowiem nie ma nic niemożliwego”. (38) Na to rzekła Maryja: „Oto Ja służebnica Pana (*kyriou*), niech Mi się stanie według twego słowa.”
- D¹ Wtedy odszedł od Niej (*apelthen ap'outes*) anioł.

Słuszność wysuniętych uwag pod adresem struktury literackiej opisu zwiastowania narodzin Jezusa zdaje się potwierdzać struktura opisu zwiastowania narodzin Jana Chrzciciela (Łk 1, 5—25). Wielokrotnie już podkreślano podobieństwa w zakresie formy między tymi dwoma tekstami.²³ To samo da się powiedzieć o ich strukturze literackiej. W opisie zwiastowania narodzin Jana Chrzciciela można wyróżnić wprowadzenie (ww. 5—7), część zasadniczą (ww. 8—23) i zakończenie (ww. 24—25). Pierwsza i ostatnia stanowią ramy narracyjne. Część zasadnicza wyjaśnia, w jaki sposób Bóg przez anioła Gabriela powiadomił Zachariasza o narodzinach syna, jego imieniu i roli historiozbowczej, oraz informacje o reakcji Zachariasza na otrzymaną nowinę. W części tej występują pewne korelaty w układzie koncentrycznym:

(w. 8) <i>hierateuein</i>	(w. 23) <i>leiturgias</i>
(w. 9) <i>tes hierateias</i>	(w. 23) <i>apelthen</i>
(w. 9) <i>eiselthon</i>	(w. 22) <i>exelthen</i>
(w. 10) <i>eis ton naon</i>	(w. 22) <i>en to nao</i>
(w. 10) <i>tou laou</i>	(w. 21) <i>en to nao</i>
(w. 11) <i>aggelos</i>	(w. 21) <i>ho laos</i>
(w. 11) <i>hestos</i>	(w. 19) <i>aggelos</i>
(w. 13) <i>gyne</i>	(w. 19) <i>parestokos</i>
	(w. 18) <i>gyne</i>

W elemencie centralnym symetrii, tzw. osi (ww. 14—17), zauważalne są kolejne korelaty: *chara* (w. 14a) — *charasontai* (w. 14b),

²³ Por. M. Dibelius, *Die urchristliche Überlieferung von Johannes dem Täufer*, Göttingen 1911, 67; S. Muñoz Iglesias, *El evangelio de la Infancia en San Lucas y las Infancias de los heroes biblicos*, EstB 16 (1957) 330—334; R. Laurentin, dz. cyt., 32; A. George, *Le parallèle entre Jean-Baptiste et Jésus en Lc 1—2*, w: *Mélanges bibliques en hommage de B. Rigaux*, Gembloux 1970, 149 nn.

epistrepsei (w. 16) — *epistrepσαι* (w. 17). W. 15 nie zawiera wprawdzie odpowiedników słownych, ale kryje w sobie pewne skojarzenia biblijne o układzie paralelnym²⁴:

„Będzie wielki przed Panem; wina i sycery pić nie będzie i napełniony będzie Duchem Świętym już w łonie matki”.

Paralelizm ww. 16—17, uwidaczniający się przez powtórzenie czasownika *epistrephein*, wzmacnia również korelacja treściowa wyrażen: „wielu spośród synów Izraela nawróci do Pana” (w. 16) — „by przygotować Panu lud doskonały” (w. 17). Pierwsze bowiem nawiązuje do starotestamentalnej idei reszty Izraela, która się nawróci, drugie zaś kontynuuje tę myśl, że eschatologiczna reszta będzie początkiem odrodzonego ludu Bożego czasów mesjańskich. Na eschatologiczno-mesjański sens tych wyrażen wskazuje zresztą proroctwo Malachiasza, z którego zostały przejęte. Zatem ww. 16—17, analogicznie do ww. 32—33, pełnią funkcję midraszu do proroctwa o charakterze mesjańskim. Świadczą o tym następujące związki słowne:²⁵

Mal 2—3

2, 6 nawrócił wielu

postępował ze Mną

3, 1 aby przygotował drogę przede Mną

3, 23 oto Ja pošlę wam proroka Eliasza

3, 24 i nawróci serca ojców ku synom

Łk 1, 16—17

16 nawróci wielu
spośród dzieci
Izraela

17 pójdzie przed Nim

w duchu i mocy
Eliasza, aby nawróci
serca ojców
ku synom

²⁴ Wyrażenia: „wielki przed Panem” — „już w łonie matki” przypominają tekst Jr 1, 5 o następującym układzie paralelno-synonimicznym: „Zanim ukształtowałem cię w łonie matki, znałem cię // nim przyszedłeś na świat, poświęciłem cię”. Analogia z Łk 1, 15 jest tym bliższa, że w obydwu przypadkach chodzi o zapowiedź misji prorockiej: Jeremiasza („prorokiem narodów ustanowiłem cię” — Jr 1, 5) i Jana Chrzciciela („pójdzie przed Nim w duchu i mocy Eliasza” — Łk 1, 17). Następnie w pozycji paralelno-antytetycznej pozostają kolejne wyrażenia Łk 1, 15: „wina i sycery pić nie będzie” — „napełniony będzie Duchem Świętym”. Zbliżone sformułowanie pojawia się także w Ef 5, 18: „Nie upijajcie się winem..., ale napełniajcie się Duchem”. Kontrast polega na przeciwstawieniu podniecenia wywołanego alkoholem religijnemu uniesieniu, którego sprawcą jest Duch Św. Wyjaśnienie Piotra w dniu Pięćdziesiątnicy uwydatnia właśnie ten aspekt (por. Dz. 2, 15—17). Asocjacja obydwu szlönów tych wypowiedzi tłumaczy się w świetle tekstów Starego Testamentu, które wspominają o instytucji nazireatu (por. Lb 6, 1; Sdz 13, 4; 1 Sam 1, 11). Powstrzymywanie się od wina i sycery stanowiło istotny element przyrzeczeń nazirejczyków i charakterystyczny rys ich osobowości charyzmatycznej (por. Sdz 13, 4 oraz 13, 25; 14.6.19; 15, 14; 16, 28).

²⁵ Zob. R. Laurentin, dz. cyt., 56—60.

- 3, 18 wtedy zobaczycie różnicę między sprawiedliwym i krzywdzicielem a nieposłusznym — do usposobienia sprawiedliwych
- 3, 1 aby przygotował drogę by przygotować Panu lud doskonały.

Na podstawie powyższych obserwacji wypada stwierdzić, że zasadniczą część opisu zwiastowania narodzin Jana Chrzciciela przejawia następującą strukturę koncentryczną: B—A—X—A¹—B¹, przy czym w elemencie centralnym X można dostrzec kolejne odpowiedniki: a—a¹, b—b¹, c—c¹.

III. Problem integralności Łk 1, 26—38 w świetle struktury literackiej tekstu

Przeprowadzona analiza struktury literackiej opisu zwiastowania narodzin Jezusa i Jana Chrzciciela skłania przede wszystkim do sformułowania wniosku natury teologicznej. Struktura ujawniła pierwszoplanowe idee teologiczne autora tekstów, który głównie zamierzał przekazać myśl, że Jezus jest oczekiwanym Mesjaszem Dawidowym według przepowiedni Natana i innych prorocत्व doń nawiązujących, natomiast Jan Chrzciciel — zapowiedzianym przez Malachiasza eschatologicznym wysłannikiem Boga. Centralna pozycja tych wypowiedzi w symetrii koncentrycznej obydwu perykop dość wyraźnie za tym przemawia.

Dzięki zbadaniu ich struktury można również wyciągnąć pewne wnioski dotyczące aspektu literackiego tekstu, co ma szczególne znaczenie dla kwestii integralności Łk 1, 26—38. Struktura owa ujawniła zwartość literacką perykopy, a tym samym osłabiła hipotezę interpolacji, niezależnie od poglądu na osobę interpolatora.²⁶ Wydaje się mało prawdopodobne, by jakiś interpolator wprowadzał do opisu sformułowania posiadające odpowiedniki w strukturze całości. Koncentryczny układ korelatów przemawia raczej za ich pierwotnym charakterem. Wobec czego wypada przyjąć, że ww. 35—38 od początku należały do opisu zwiastowania, ponieważ występujące w nich słownictwo pełni funkcję strukturalną. Szczególnie wyraźnie odnosi się ten wniosek do w. 35, którego pochodzenie wielokrotnie dyskutowano. W korelatywnym do niego w. 32 występuje wyrażenie *kai hyion hypsistou klethesetai*, które świadczy o pier-

²⁶ Analogiczna sytuacja zachodzi w przypadku dyskutowanej kwestii integralności kandydu *Benedictus* (Łk 1, 68—75. 76—79). Na podstawie struktury koncentrycznej tego tekstu A. Van h o y e mógł stwierdzić: „On notera, en particulier, que les vv. 76—77 n'en sont pas démunis; l'hypothese qui présente les versets comme une insertion étrangère au cantique se trouve par là débilitee”, (*art. cyt.*, 383).

wotnym charakterze sformułowania *klethesetai hyios theou* (w. 35), tym bardziej że w. 35 zawiera także słowo *hypsistos* na określenie Boga oraz słowo *hagion* odnoszące się do Jezusa. To ostatnie można uznać za synonimiczny odpowiednik chrystologicznego określenia *mezas* (w. 32).

Pewne wątpliwości może budzić tylko w. 34, który nie posiada wyraźnych odpowiedników strukturalnych. O pierwotnym charakterze tego wiersza świadczy jednak związek z wierszem następującym, na co zwracali już uwagę zwolennicy hipotezy interpolacji.²⁷ Argumentacja ich przedstawia się następująco: w. 34 jest prawdopodobnie dodatkiem redaktorskim, zaś w. 35 przejawia ścisły związek z w. 34, wobec czego można przypuszczać, że w. 35 także stanowi dodatek redaktora. Jednak struktura literacka opisu zwiastowania skłania do innego wniosku, który liczy się ze słusnością drugiej przesłanki: skoro w. 35 pełniąc funkcję strukturalną stanowi integralną część perykopy, a w. 34 przejawia z nim ścisły związek treściowy, to prawdopodobnie stanowi on również integralną część całości.

Na poparcie tego stwierdzenia można także powołać się na analogie między ww. 34a. 35a i ww. 18a. 19a oraz pewne podobieństwa w sformułowaniach zawierających wzmiankę o znaku (por. 1, 20 i 1, 36 — *kai idou*). O ile wiadomo, żaden ze zwolenników hipotezy interpolacji nie twierdzi, że pytanie Zachariasza i odpowiedź anioła w scenie zwiastowania narodzin Jana Chrzciciela (ww. 18—19) stanowią dodatek do pierwotnego źródła. Wiersze te pełnią funkcję strukturalną w perykopie. Przypuszczenie zaś, iż Łukasz skomponował opis zwiastowania narodzin Jezusa lub wprowadził do wcześniejszego źródła ww. 34 nn. na wzór opisu zwiastowania narodzin Jana, jest hipotezą opartą jedynie na domysłach.²⁸

G. Schneider dowodził wtórnego charakteru ww. 34—37 m. in. w następujący sposób: gdyby przyjęło się, że ww. 26. 33. 35b—38 stanowiły pierwotną całość, to należałoby uznać brak konsekwencji w wypowiedzi anioła, który po wzmiance poczęcia, narodzin, nadania imienia (w. 31) oraz wiecznego panowania Jezusa (w. 32 n.) powróciłby do myśli o poczęciu narodzinach i synostwie Bożym (w. 35).²⁹ Trudno jednak zgodzić się z tego rodzaju argumentacją z następujących racji: 1. w. 35 nie jest dosłownym powtórzeniem ww. 31—32, lecz odpowiedzią anioła na pytanie Maryi: „Jakże (pos) się to stanie...?” (w. 34); 2. tego rodzaju dialogizowanie

²⁷ M.in. A. Harnack, *art. cyt.*, 53—57; G. Schneider, *art. cyt.* 257 nn.

²⁸ Hipotezę tę podtrzymuje G. Schneider (*art. cyt.*, 258) w odniesieniu do ww. 34—37, natomiast G. Erdmann (*dz. cyt.*, 9—12) do całego opisu zwiastowania; por. także C. Burger, *Jesus als Davidsohn*, Göttingen 1970 132—135.

²⁹ G. Schneider, *art. cyt.*, 259.

tłumaczy schemat formalny starotestamentalnych opisów zwiastowań; 3. paralelne rozmieszczenie zbliżonych sformułowań należy do istotnych właściwości struktur koncentrycznych.

**A PROPOSITO DELL'INTEGRITÀ DEL RACCONTO
DELL'ANNUNZIAZIONE (Lc 1, 26—38)**

La discussione sull'integrità dell'racconto dell'annunziiazione (Lc 1, 26—38) fu iniziata nel secolo scorso e non è terminata fin'ora. I fautori dell'ipotesi dell'interpolazione cercavano di giustificarla sul livello teologico e quello letterario. Essi divergono però nella descrizione dei limiti esatti dell'interpolazione stessa (dal v. 34 ai vv. 34—38) e nel parere sulla persona dell'interpolatore (Luca? un redattore prelucono? autore della fonte?).

Questo articolo si propone di dare un contributo alla discussione partendo dalla struttura letteraria del testo. L'analisi letteraria ha rilevato la presenza della struttura concentrica (D—C—B—A—X—A¹—B¹—C¹—D¹) che regge la parte centrale del racconto (vv. 28—38). Le parole che vi svolgono la funzione strutturale sono: *eiselthon pros auten* (28) — *apelthen ap'antes* (38), *kyrios* (28) — *kyriou* (38), *para to theo* (29) — *para tou theou* (37), *kai idou* (31) — *kai idou* (36), *sylempse* (31) — *syneilephen* (36), *hyion* (31) — *hyion* (36), *mezas* (32) — *hagion* (35), *kai hyion hypsistou klethesetai* (32) — *hypsistou... klethesetai hyios theou* (35). L'elemento centrale della simetria concentrica X è costituito dai vv. 32^b—33. Una simile struttura caratterizza il racconto dell'annunziiazione della nascita di Giovanni Battista (Lc 1, 5—25).

La struttura concentrica dei vv. 28—38 dimostra la compattezza letteraria di questa unità e perciò prova l'integrità originale del testo. Il carattere primitivo dei vv. 35—38 appare dalle parole che vi svolgono la funzione strutturale. Soltanto il v. 34 è privo di esse, ma il suo carattere primitivo risulta dal stretto legame con il v. 35.